

Kas keelt on vaja normida?

Krista Kerge

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna vanem

Kui ühele keelele luuakse kiri (kirjalik vorm), siis on normingud vältimatud. Järjest täpsustuvad kokkulepped, missugust tähestikku kasutada; kuidas märkida häälikuid, nende ühendeid jm tähenduslikke kõlaelemente (sõnarõhk, hääliku peenendus, pikendus), sõna-, lausungi-, lause- või lõigupiire, lause suhtluseesmärki; kuidas eristada nimesid ja mõistesisule viitavaid nimisõnu jne. Kõigest sellest on huvitavalt kirjutatud akadeemilise eesti keele grammatika II osa lisas „Kiri”¹. Eestis, kus 18. sajandi keskpaigani oli käibel kaks kirjakeelt – lõuna- ja põhjaeesti kirjakeel – on normingudki ajaga muutunud. Seda on lihtne mõista lugejal, kes on õppinud gooti kirja või vana kirjaviisi ja suudab vanu tekste praegustega kõrvutada. Häälduse märkimiseks kirjas oli näiteks omal ajal teistsugune, silpide iseloomust lähtuv moodus. Selline vana kirjaviis on säilinud nimedes – perekonnanime Karro loeti omal ajal 'karu'. Kirjutada *karu* näib praeguse kirja pildi tundjale loomulik, kuid ei ole seda meie kirjakeele ajaloo aspektist.

Kirjakeel ongi oma olemuselt traditsioon. Keeles on üldse vähe seda, mis ei oleks olemuse poolest suvaline, kujunenud ja ümber kujunenud ajas. Vastasel juhul oleks maja kohta kõigis keeltes ühesugune häälikujärjend, kõlaga see siis nagu *maja, talo, dom, house* või muud moodi. Kirjakeelega ei ole asi teisiti. Muidu peaksid nii inglased, soomlased, eestlased kui ka sakslased oma tavasid unustades kirjutama *kõiki Nimisõnu suure Tähega, nagu teevad Sakslased*, või panema suure tähega kirja nädalapäevi, nagu teevad inglased, kes alustavad nädalatki pühapäevast (*Sunday, Monday* ...). Kirjakeel on kirjakeel ja normid on üldiseltki kultuuri lahutamatu osa. Ei vaja mingit põhjendust, miks uuegi dressiga ballile ega uue ballikleidiga suvilasse ei minda. Inglanna teab, millal kanda kübarat, eestlasel pole selleks mingeid reegleid. Nii ei vaja põhjendamist seegi, miks soome või eesti kirjakeeles on tavad

---

¹ Henn Saari, Kiri. Rmt-s: M. Erelt (peatoim.), Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: TA Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.

teistsugused kui inglased – ja inglased teistsugused kui sakslased. Soomlased kirjutavad *keskiviikko* ja *sunnuntai*, meie kirjutame *kolmapäev* ja *pühapäev*; inglased kirjutavad *Christmas*, aga meie kirjutame *jõulud*. Inglased teevad mööndusi, et *on line* sobib endiselt tegussõna kõrval (*when writing on line*), *on-line* ja *online* nimisõnade juurde (*on-line journal*, *online journal*) – neil on suur harjumus kontrollida kõike sõnastikest. Meie kirjutame tsitaatsõnu kaldkirjas ja nii sobitub *online* hästi meie liitsõnadesse (*online*-ajakiri). Soomlased „lubavad” käänata iga ühiskeele sõna mitme murde kombel, kuid vaidlevad kolleegide jutu järgi enne teksti avaldamist ometi, milline vorm on „kõige ühisem” ehk kõige sagedamini avalikus neutraalses tekstis ette tulnud.

Kõige selle pärast on otstarbekas, kui ühiskonnas on keelenõuande toimiv ja asjatundlik süsteem. Normimist on ometi vaja suhteliselt harva. Tegelikult saab normida väga vähe, sest keelesüsteem on avatud ja muutlik ning tekst, täpsemalt isegi tekstilause jääb oma mitmekesise sõnavara ja ehitusvõimaluste juures normija vaateväljast kõrgemale. Eriti kiiresti muutub sõnavara ja selle kasutamisel on konteksti tähtsus alati suur. 1981. aastal ongi juba otsustatud, et sõnatähendusi eesti keeles ei normita. Ometi ei tähenda see, et meil sõnavaranormi ei oleks; ajas kujunev norm on lihtsalt midagi muud kui norming, ja just norm on see, mis aitab meil üksteist mõista. Norme kajastab ka ÕS enam kui norminguid ja soovitusi – need kujunevad kasutaja- ja kasutusharjumuste ühisosana, puudutavad nii tähendusi kui ka nende väljendamise vorme: sõnakujusid ja -muuteid, sõnade tähenduseseid, kasutuskontekste ja -tunnuseid (stiiliväärtus, kasutussagedus, konnotatsioonid ehk subjektiivsed lisatähendused jm).

Näiteks eesti ühiskirjakeeles tähendab *konteiner* kindlat tüüpi (transpordiks mõeldud) anumad ja *instrument* on riist – enamasti töö- või muusikariist – ning neil sõnadel on emakeelse jaoks üsna lihtne kirjapilt ja käänamine. Tänu sellele üldteada tähendusele on võimalik sõnadega ka mängida (nt küsida tundmatu mänguasja kohta *Mis imeliku instrumendi sa nüüd poisile töid?*). Oskuskeeles, mille omandame koos erialaga, kuid ka muus rühmakeeles võib samade sõnade tähendus erineda.² Oskuskeelest, nagu ka argikeelest ja slängist võivad omakorda ühiskeelde jõuda nii uued sõnad kui ka vanade sõnade uued tähendused, hääldehallid ja muuteviisid. Näiteks sobib sõna *mobiil* igasse konteksti

² Nii on ka normimata võimalik öelda, et *migratsioon* on eesti ühiskeeles kas rahvaste või lindude ränne ning et *instrument* on panganduses abstraktne mõiste.

nii eseme kui telefoninumbri tähenduses – ka ametlikus tekstis ei pea ütlema *mobiiltelefon* ja *mobiiltelefoni*- või *mobiilnumber* –, kuid elu muutub: üha tihemini öeldakse lihtsalt *telefon*, olgu see siis *taeva*-, *tasku*-, *laua*-, *nuti*- või muu riist. Üks eristus on pisitasa muutumas.

Muutub ka see, kas sõna kannab positiivset, neutraalset või negatiivset suhtumistähendust. Emotsiooniuurijad on katsetes leidnud, et sõnadel *leib*, *tagasihoidlik*, *kodumaine*, *sõltumatu* on eestlase jaoks positiivne värving, sõnadel *hapu* ja *suitsetaja* aga negatiivne.³ Sõnade stiilivärvi tajutakse isegi uudistes väga erinevalt.⁴ Kui tekib vaidlusi, on alati võimalik keeleuurijatelt küsida, kas sõna on enamiku jaoks igal pool neutraalne või tasub teda teatavates kontekstides vältida. Normida siin midagi ei saa, kuid normi uurida ja kirjeldada aga küll – see on keeleinimeste töö.

Hääldus-, kirja-, sõnavara- ja grammatikanormid on omavahel tihedasti seotud. Kui hääldada sõna *kompvek* kahe tugeva rõhuga, siis käänatakse *kompvekkide* ja *kompvekke*, justkui oleks tegemist liitsõnaga, nagu *raudkepp* (nii soovitatakse käänata kirjakeeles; vt ÕS 2006). Kui sama sõna hääldada esisilbirõhuga, siis tekivad automaatselt vormid *kompvekite* ja *kompvekeid*. Liitsõnalaadse hääldusstruktuuriga võõrsõnade nihkumine liitsõnaomasesse *õpik*-tüüpi on viimase poolsajandi tugev suundumus, ehkki nt *kompveki* niisugust käänamist peetakse argikeelseks. Samal ajal muutub sõnavaranorm: enamik räägib pigem *kommidest* ja nii pole *kompveki* käänamist aktuaalne ümber normida. Sõna ise säilib ometi, nimelt väljendites (*poiss nagu kompvek*), kus tal on rööpselt niisugunegi lühendkuju, mis on eraldi sõnana vaat et unustatud (*poiss nagu kompu*). Kõik see on kirjakeele normi loomulik osa.

Sõnade ja grammatika tugev seos ilmneb ka fraasides ja lausetes. Kui näiteks üht ja sedasama käänat kasutada eri tähendusrühma sõnadest, siis on ka tõlgendus erinev (vrd *kahvliga sööma* ja *isaga sööma*). Eri rühma sõnad mõjutavad ka lause üldist tõlgendusplaani (vrd lauseid *Supp on keemas* 'praegu just keeb' ja *Supp on valmimas* 'kohe-kohe valmib' – viimasega sarnaneb tähenduselt pigem *Supp läheb kohe keema* või *on keema minemas*). Niisugune tõlgenduserinevus tuleb ilmsiks otsekohe, kui püüate samu lauseid näiteks inglise keelde tõl-

³ Hille Pajupuu, Krista Kerge, Rene Altrov 2012. Eri tüüpi tekstide emotsionaalsuse tuvastamine leksikonipõhisel meetodil: esmased katsetused. – Eesti Rakenduslingvistika ühingu aastaraamat 8, 171–184.

⁴ Vt Tiina Alekõrs 2011. Stiilivärvinguga sõnavarast. – Tekstid ja taustad 6. Tallinn: TLÜ.

kida. Keel justkui otsib, kuidas väheste vahenditega enamaid tähendusi edasi anda. Just niisuguse võimaluse sõnade ja grammatika koostoime annabki.

Loovus ja viga on keeles sarnasel alusel. Kui keegi kuuleb või loeb midagi, mida norm ei luba, siis hakkab ta öeldut ka loovalt tõlgendama. Näiteks ei ole osal omadussõnadest sisulistel põhjustel võrdlusastmeid, kuid vormiliselt saab neid ikkagi moodustada. Nõnda on kümnetes keeltes olemas Orwelli kuulus lause, et kõik on võrdsed, aga mõned on *võrdsemad* – tõlgenduse peab leidma kontekstist. Samal moel võib keel muutuda ja tekkida uus norm. Näiteks teeb osa inimesi tähenduslikku vahet vormidel *laadib* ja *laeb*, kuid teine osa mitte. Huviline võib guugeldada need kaks vormi ja vaadata, kui paljudel juhtudel seostatakse üht või teist vormi relvaga, akuga, koormaga. Just seda teeb ka keeleuuri ja -korraldaja, et otsustada, kuidas sõna *laadima* muutevorme ja tähendusi tulevases ÕSis seostada.

Keelekasutus muutub ajas ning erineb rühmiti, asjalikke tekste aga peaks saama võimalikult üheti mõista. Nõnda ei pääse me keelekorraldusest. Keelekorralduse mõte on hoida tekstid arusaadavana üle põlvkondade ja pakkuda sotsiaalrühmadele ühiskeelt, mis ei annaks ühele rühmale eeliseid teise ees.

Probleeme tekitab see, et muutuvad keelendid pole tingimata selge tähendusega. Näiteks sai varem *tav*-kesksõnu moodustada vaid sihilistest tegusõnadest (*piüüan kala* – *piüütav kala*), kuid umbes 30 aasta eest hakkasid ilmuma uued vormid, nagu *elata* korter (kuigi ei saa öelda **korterit elama*). Levivad muudki kesksõna uued kasutusviisid (*olin väherääkiv* selmet *rääkisin vähe*).

Täpne tõlgendus jääb sellisel juhul kuulaja-lugeja vastutusele. Asjalikus tekstis aga tekitavad ebamäärased vormid tõlgendusraskusi. Näiteks kui öeldakse, et keegi *on karistatav*, siis võidakse mõelda kord seda, et ta kannab karistust, kord seda, et teda kas peab karistama, saab või võib karistada (kohustus, võimalikkus või lubatus) – või siis tahetakse väljendada hoopis tulevikku (karistatakse). Ka niisugustele asjadele peab keelekorraldus tähelepanu juhtima, sest iga selline ähmase *tav*-kesksõna selgitusviis lubab ühtlasi täpset ja selget väljendamist. Teisisõnu, ametlikes kontekstides on targem täpselt öelda, kas rikkujat *karistatakse* kuidagi või teda *saab karistada* nii või naa, *tuleb karistada*, et vältida väärte oordumist, või *tohib karistada*, sest ta ei ole alaealine. Alati leidub mõni (rohkem) ühemõtteline väljendusviis. Enamikus tekstides on täiesti mõeldav kasutada kahemõttelist sõna *õieti*, kuid asjalikus

kontekstis on eelistatud sõnad *õigesti* ja *õigupoolest*, mis aitavad vältida lause *Ma ei tea õieti selle lause tõlget* mitmetähenduslikkust (vrd *Ma ei tea õigesti selle lause tõlget* ja *Ma ei tea õigupoolest selle lause tõlget*).

Üsna tugev on traditsioon õigekirjas. Ainult tava põhjendab, miks *kotlet* ja *taburet* kirjutatakse ühe tugeva sulghäälikuga sõna lõpul, kuid *eskalopp* siiani kahega; miks *apelsin* on ühe ja *mandariin* kahe i-ga; miks *elimineerima* on ühe ja *ellips* kahe n-ga. Kirjutustava on keeleteoimkonnal seganud tunnistamast sedagi, et *mõttekas* ja *mõttetu* on igapäevaselt sageli – st väga levinud normi järgi – II vältes, nagu on tunnistatud tuletise *seaduslik* jt sarnaste puhul (vt ÕS). Samas on tuhandeid sõnu, mille kirjapilt ja muutmisnormid on nii selged, et sõna kohta ei küsita nõu, v.a siis, kui eesti keel ei ole emakeel. Neil juhtudel pole asjatundjatel vaja keelekasutusse sekkuda ehk rööbikute eeliseid ja kontekste uurida ning soovitada.

Olulised on ka žanrinormid. Žanr on alati olukohane, st seotud kindlat tüüpi olukorraga. Nii on žanriga määratud see, missuguseid teemasid on kombeks arendada ja missuguseid keelendeid kasutada. Näiteks ei räägi inimene Hotline'i infotelefonil oma venna iseloomust ega vaigista sumisevat koosolekusaali sõnadega „Jääge nüüd vait” või „Pidage oma moka maas”. Ka ei alusta me suhtlust näiteks jumalaga-jätuga (*Homseni siis!*) ega teemavahetuse väljenditega (nt *Aga mis sa arvad uuest köögimööblist?*), sest kompositsioonil on omad normid.

Žanrinormidki muutuvad – selle tajumiseks on õpetlik vaadata Saareste „Kauni emakeele” raamatust Rootsi kuninga 17. sajandi käske, millel oli seaduse jõud, ja kõrvutada neid tänapäevaste riigikogu seadustega. Niisama põnevad võrdlust pakub eesti kirjakeele korpus, mis lubab võrrelda uudiste stiili aastal 1890, 1910, 1930 ja nüüd. Tehke seda kindlasti! Kui aga võtta kätte ajalehed aastast 1962 ja 2012, siis on näha, kuivõrd pildiliseks on poole sajandi jooksul muutunud meie ajakirjandus ja kui lühikeseks lood. Ei stiili ega kompositsiooni saa aga normida, seda tuleb õppida tajuma – muidugi lugedes. Peale stiili on olulisel määral teisenemas ka žanrite sisu. Näiteks on Reet Kasik näidanud, kuidas uudise sisuks muutub hinnang, mis taandab varem vahendatud sündmuse n-ö teisele plaanile. *NN pole oma 100 m tulemusega rahul*, teatab lühiuudis – ja alles teksti kulus saame teada, mitmenda koha ja millise tulemuse ta saavutas.

Emakeel omandatakse tekstidest. Neis kirjakeele tekstides, millega kasvav põlvkond kokku puutub, ei pruugi enam leiduda teatud sõnu,

ja siis märgendatakse need ÕSis harvaks.⁵ Mõni teine kirjakeele sõna või sõnakuju ei käibi ametlikes tekstides ja märgitakse allikates argiseks (nt *aastanumber*), naljatlevaks (nt *tippmamsel*) või luuleliseks (*hilju*). Mõni taas käibib terminina ja saab asjakohase märgendi – kirjakeelne on nii *kuritöö* kui *kuritegu*, kuid ainult viimane on õigustermin. Sulaneda võivad sõnaühendid – ja õigekeelsussõnastikku lisatakse liitsõnu. Mõnd nime võidakse ajapikku käsitada üldsõnana (nagu *röntgen* või – mine tea – äkki kunagi tulevikus *opel* nimega *Astra*) ning ta lisandub sõnastikesse. Selle protsessiga võib kaasneda ka kirjapildimuutus (vrd originaalne Prantsuse *Champagne* ja lihtsalt hea vahuveini tähenduses kasutatav *šampanja*).

Keelekorraldus jälgib ja uurib tegelikku keelekasutust ja annab juhiseid selleks, et meie ühissuhtlus ja ühiskirjakeel oleks ühemõtteline ja enamikule vastuvõetav ning et oma stiilitaju saaks kontrollida. Ei oleks demokraatlik, kui seadusi koostada õpilasslängis või Võru murdes, mida enamik ei mõista, kuid sinna ei sobi ka luulekeel ega naljad. Ka ei tahaks keegi õpikus pusida kantseliidi kui ametnike erikeele ega füüsiku oskuskeele kallal, sest õpiku järgi tuleb ainesisu selgeks saada. Asjalikus tekstis ei tohi stiil ega sõnavalik segada sisule keskendumast. Selle nimel õigekeelsusega tegeldaksegi.⁶

Eesti keele instituut ning Emakeele Seltsi keeletoimkond annavad jooksvaid soovitusi eesti ühiskeele asjalikuks kirjalikuks kasutuseks ja teevad eeltööd õigekeelsussõnastiku ajakohastamiseks. Neid toetab keeleteaduslik uurimistöö Tartu ja Tallinna ülikoolides. Paraku ei ole tekstidesse puutuv midagi sellist, mida normida saaks. Toimkonna otsused jäävad sõna tasandile või puudutavad õigekirja. Keele kasutamiseks tekstis saavad professionaalid pakkuda vaid oma asjatundmuse tuge.

⁵ Vt Tiiu Erelti kirjutatud leksikoloogiapeatükki eesti keele käsiraamatus www.eki.ee.

⁶ Vt lisalugemisest Kerge, Krista, Keelekorraldus: kas ka täna? Rmt-s: M. Raadik; T. Leemets (toim.), Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile. EKI toimetised 14. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012, 67–75.